

Ο Μανόλης Αναγνωστάκης και το ποδόσφαιρο

Δημήτρης Κόκορης

Περίληψη

Η σχέση του Μανόλη Αναγνωστάκη με το ποδόσφαιρο και τις κοινωνικές προεκτάσεις του αθλήματος υπήρξε σύνθετη και σε γενικές γραμμές θετική. Εξετάζονται ποδοσφαιρικά δοκίμια του Αναγνωστάκη, ποιητικές του εγγραφές, καθώς και αυτοβιογραφικά του κείμενα. Στα κείμενα αυτά καταδεικνύονται η αγάπη του συγγραφέα για το ποδόσφαιρο, η βιωματική του σχέση με το άθλημα, ορισμένες αρνητικές όψεις του ποδοσφαίρου ως κοινωνικού φαινομένου, αλλά και η προβολή ποδοσφαιρικών πρακτικών, όπως οι μεταγραφές, στο πολιτικό πεδίο. Ιδίως το κείμενο «Μεταγραφές με ... “υποσχετική”» λειτουργεί ως σάτιρα των πολιτικών ηθών και της πολιτικής συμπεριφοράς συγκεκριμένων ανθρώπων και κομμάτων. Γενικότερα, το έργο του Μανόλη Αναγνωστάκη είναι πολύπλευρο. Χαρακτηρίζεται από κριτική οξύνοια, πολιτική και κοινωνική φόρτιση και υπαρξιακή εμβάθυνση. Έχει και σήμερα τη δυναμική να προβληματίζει, να συγκινεί και να ανατρέπει κατεστημένες «βεβαιότητες». Σε αυτό συμβάλλουν και τα ποδοσφαιρικά κείμενα του, τα οποία επιβεβαιώνουν ότι ο Αναγνωστάκης ως συγγραφέας και ως διανοούμενος υπήρξε όχι μόνον ευαίσθητος αλλά και απρόβλεπτος, δηλαδή επί της ουσίας υψηλόβαθμα ποιητικός.

Λέξεις κλειδιά: Μ. Αναγνωστάκης, ποδόσφαιρο, δοκίμιο, ποίηση, αυτοβιογραφικός λόγος.

1. Εισαγωγή

Κατά γενική παραδοχή, ο βαθύς ειδολογικός πυρήνας της λογοτεχνικής γραφής συγκροτείται από το ποίημα, το μυθιστόρημα και το διήγημα. Επίσης, τα ποδοσφαιρικά κείμενα, που χτίζονται εμφανώς με βιωματική ύλη (είτε φανερά είτε υπογείως, όλα τα κείμενα από βιωματική ύλη χτίζονται, αλλά αυτό το θέμα δεν θα συζητηθεί εδώ) και ανήκουν στα λογοτεχνικά είδη της μαρτυρίας και του χρονικού, λογικό είναι να εκπέμπουν υψηλή συναισθηματική θερμοκρασία και να ελκύουν τους ποδοσφαιρόφιλους αναγνώστες, με δεδομένο ότι «τα κοσμοϊστορικά γεγονότα» που εξιστορούν δεν είναι πόλεμοι, εκστρατείες, λοιμοί, λιμοί και θεομηνίες, αλλά διοργανώσεις Παγκοσμίου Κυπέλλου, μείζονος σημασίας

τελικοί και γενικά μεγάλου ενδιαφέροντος ποδοσφαιρικές συναντήσεις.. Το κατ' αρχάς παράδοξο είναι ότι υψηλό (ίσως τον υψηλότερο) βαθμό απόλαυσης στον αναγνώστη παρέχουν αρκετές δοκιμιακές καταθέσεις για το ποδόσφαιρο.

Το δοκίμιο ως εκ της ελλόγως αρχιτεκτονημένης δόμησής του (βασική θέση, συλλογιστική πορεία, επιχειρήματα) πρωτευόντως προκαλεί διανοητική διέγερση και δευτερευόντως συναισθηματική ανάταση. Εδώ, όμως, μιλάμε για στοχαστικό δοκίμιο, συνοδευμένο από υψηλόβαθμους συναισθηματικούς αναπαλμούς. Το καλύτερο ελληνόγλωσσο δοκίμιο για το ποδόσφαιρο ανήκει στον Μανόλη Αναγνωστάκη, «τον πρότανη των ελλήνων ποδοσφαιρολόγων» (Βαγενάς 1999: 135). Ο Αναγνωστάκης με το δοκίμιο «Άγιαξ, για πάντα Άγιαξ» (1984), το οποίο υπογράφει ως «Αλ. Καμής» (Κόκορης 2017 α: 84), αιφνιδιάζει την «πολιτικά ορθή» ελληνική διανόηση και αποενοχοποιεί ορισμένες βασικές πτυχές του λαοφιλέστερου παγκοσμίως αθλήματος, σε μία εποχή (μέσα της δεκαετίας του 1980) που διατηρούσε έως έναν βαθμό την κεκτημένη ταχύτητα της μεταπολιτευτικής πολιτικοποίησης και την απαξίωση του ποδοσφαίρου από την αριστερή σκέψη (Σουλιώτης 2004). Η Μεταπολίτευση, ως άκρως πολιτικοποιημένη περίοδος για το νεοελληνικό πνευματικό πεδίο, αλλά και για τη νεοελληνική κοινωνία γενικότερα, και συντελούσης και της εκμετάλλευσης του ποδοσφαίρου από το δικτατορικό καθεστώς, όξυνε τα αντιποδοσφαιρικά αντανακλαστικά αρκετών διανοουμένων. Η ιδεολογική απόρριψη του αθλήματος ως γενικότερη πολιτική αντίληψη, όχι βέβαια χωρίς εξαιρέσεις, έφτασε με κεκτημένη ταχύτητα έως και τη δεκαετία του 1980, επηρεάζοντας ιδιαίτερα και την αριστερή διανόηση.

2. «Άγιαξ, για πάντα Άγιαξ»

Ο Αναγνωστάκης, του οποίου φυσικά η αριστεροσύνη ήταν και είναι αναμφισβήτητη, πηγαίνει κόντρα στο ρεύμα και αιφνιδιάζει γόνιμα: καταθέτει την αγάπη του για το ποδόσφαιρο (χαρακτηριστική η κλητική προσφώνηση : «φίλοι που ζήσαμε και γεράσαμε στα γήπεδα») και υπογραμμίζει τον θαυμασμό του για την περίφημη ολλανδική ομάδα της δεκαετίας του 1970, χωρίς να παρακάμπτει τις σκοτεινές – αρνητικές πλευρές του ποδοσφαίρου και χωρίς να απέχει από το πεδίο του κοινωνικού προβληματισμού. Στην ουσία το θέμα του είναι ενδοποδοσφαιρικό : καταγγέλλει την κατάπνιξη της φαντασίας, του αγωνιστικού αυθορμητισμού και την υποκατάστασή τους από τη μέχρι κεραίας οργανωμένη σκοπιμότητα για το αποτέλεσμα, γεγονός που οδήγησε όλες τις ομάδες να παίζουν παρόμοια, «επαγγελματικά» και ανέμπνευστα. Διαβάζουμε σε ένα σημείο:

« [...] μα είναι ποδόσφαιρο αυτό που βλέπω; Καλές ομάδες, δε λέω, μαχητικοί οι Βέλγοι, σταθερή η Λίβερπουλ, τεχνίτρα η Γιουβέντους, σκληροτράχηλη η Μπάγερν – αλλά, αλλά, αλλά, ποίο το διαφορετικό; (Θυμάμαι την πικρόχολη κουβέντα

ενός φίλου, έμπειρου γερόλυκου των γηπέδων: “Καλή η Άρσεναλ. Ένα διεθνές φορμαρισμένο Αιγάλεω”»).

Το δοκίμιο κλείνει με δύο ρητορικές ερωτήσεις, που υποστηρίζουν την επιλογική ευχή:

«Θα μας ξαναθυμίσει άραγε κάποιος καμιά πάλι φορά πως το ποδόσφαιρο δεν είναι πια απλώς τεχνική, δεν είναι πια απλώς δύναμη, δεν είναι άθροισμα από εξωνημένες βεντέτες;

Θα μας θυμίσει πάλι κανείς την έμπνευση, τη γοητεία του απρόοπτου, τον αυθορμητισμό που γίνεται σοφία και τη σοφία που φαντάζει σαν αυθορμητισμός, το ότι το ποδόσφαιρο μπορεί να είναι το πιο μοντέρνο χορογραφικό έργο Τέχνης, όπως μας απέδειξαν και μας το δίδαξαν οι νέοι Νιζίνσκι της δεκαετίας του '70;

Βίβα για πάντα, ΑΓΙΑΞ».

Ο συγγραφέας επιλέγει το συγκεκριμένο ψευδώνυμο, όχι τόσο για να αποφύγει τη διακύβευση της φήμης του ως συνεπούς – άρα: όχι πιστού ποδοσφαιρόφιλου – εκπροσώπου της ανανεωτικής Αριστεράς (το κείμενο δημοσιεύτηκε στην *Αυγή*), αλλά κυρίως γιατί ήθελε να παραπέμψει στον Αλμπέρ Καμύ (βασικό εκπρόσωπο της μοντέρνας – και ενίοτε αριστερίζουσας – μεταπολεμικής φιλοσοφικής σκέψης), ο οποίος με δημόσιες τοποθετήσεις του προσπάθησε να ανορθώσει την αξία του πληττομένου και από την προοδευτική σκέψη αθλήματος.¹ Ο Καμύ διαμέσου του ποδοσφαίρου «έμαθε [...] να κερδίζει χωρίς να αισθάνεται θεός και να χάνει χωρίς να αισθάνεται σκουπίδι» (Γκαλεάνο 1998: 91), ενώ σε κείμενό του στο περιοδικό *France Football*, δημοσιευμένο μάλιστα το 1957 και αφού είχε βραβευτεί εκείνη τη χρονιά με το Νόμπελ, προτάσσει ως τίτλο τη φράση: «Όλα όσα γνωρίζω περί ηθικής και πειθαρχίας τα έχω μάθει από το ποδόσφαιρο» (Κουζέλη 2014)²

3. «Σελίδες από την ποδοσφαιρική αυτοβιογραφία μου»

Οι «Σελίδες από την ποδοσφαιρική αυτοβιογραφία μου» του Μανόλη Αναγνωστάκη δημοσιοποιούνται το 1986 (βλ. και Αναστασιάδης 1999: 31-37 · Κόκορης 2005: 238-239). Το «Άγιαξ, για πάντα Άγιαξ» προλειάνει κάπως το έδαφος από το 1984, αλλά η πρόσληψη της ποίησής του σαν της πλέον πολιτικής κατάθεσης της πρώτης μεταπολεμικής γενιάς, καθώς και η έως τότε δημόσια-πολιτική παρουσία του καθιστούσαν μη αναμενόμενη τη σκιαγράφηση της παλαιότερης ζωής με όχημα το ποδόσφαιρο. Το ξάφνιασμα των

1. Αξιοσημείωτος είναι ο αρνητικός τρόπος, με τον οποίο προσέγγισαν το ποδόσφαιρο η Σχολή της Φραγκφούρτης και η Σχολή Αλτουσέρ. Βλ. και τη «Συζήτηση με τον Αντώνη Λιάκο» (1986).

2. Μεταφέρουμε από το γαλλικό πρωτότυπο : «PAR ALBERT CAMUS : PRIX NOBEL DE LITTERATURE 1957, “Ce que je sais de plus sûr sur la morale et les obligations des hommes, c’ est au football que je le dois...”». Βλ. και Νανόπουλος (2015).

αναγνωστών και η διατάραξη της καθεστηκυίας ιδεολογικής και αισθητικής τάξης, κατεξοχήν στόχοι και της καλλιτεχνικής νεωτερικότητας, επιτυγχάνονται στο κείμενο του Αναγνωστάκη. Κατ' αρχάς, δηλώνει ευθαρσώς ότι «από το '36 και πέρα, δεν μπορώ να απομονώσω στη μνήμη μου μια Κυριακή μακριά από κάποιο γήπεδο», ενώ χωρίς ίχνος ειρωνείας και με ειλικρινή συγκίνηση εξομολογείται –αυτός που υπήρξε όχι μόνο έγκλειστος σε φυλακή αλλά και μελλοθάνατος - το θαυμασμό του για ένα γειτονόπουλο, τον «θρυλικό Μπιζού», που αγωνίστηκε μία και μόνη φορά στην πρώτη ομάδα του ΠΑΟΚ «σ' ένα φιλικό, χωρίς βαθμολογική σημασία και για φιλανθρωπικό σκοπό παιχνίδι».

Ο «Ντελής» δέσποζε στο «αληταριό της Πλατείας Δικαστηρίων και της Χαλκέων». Ο συγγραφέας των «σελίδων» διευκρινίζει:

«Αν είχα είδωλο μου τον Ντελή και τον θαύμαζα τόσο πολύ, ήτανε γιατί ποτέ δεν τον είδα να ρίχνει ξύλο σε μικρά παιδιά. Αυτό πια το θεωρούσα (από τότε και μού 'μεινε ως σήμερα) σαν το ύψιστο εύσημο της Λεβεντιάς και της Ιπποσύνης».

Δεν αρνείται ότι υπήρξε «φανατικό σκυλί», αφού του κακοφάνηκε η κοινή συναναστροφή παικτών της ομάδας του με αντιπάλους την παραμονή του αγώνα. Ο φίλος του δεν συμφωνεί με το ότι οι ποδοσφαιριστές είναι «πουλημένοι» και του κάνει μαθήματα διαλλακτικότητας και ανοχής προς την αντίπαλη άποψη. Ο αυτοβιογραφούμενος σημειώνει: «Γύρισα στο σπίτι μου αφάνταστα μπερδεμένος. Ο κόσμος δεν ήτανε καθόλου απλός». Τα περισσότερα μέλη της αλητοπαρέας «δεν τα πήγαν κι άσχημα στη ζωή», αλλά αυτή περιελάμβανε

«κι έναν που παρά τρίχα να γίνει επί χούντας υπουργός, Τι να γίνει, η μπάλα είναι στρογγυλή, σφαίρα είναι και γυρίζει, όλα είναι μέσα στο παιχνίδι. Τώρα τα πολύ-πολύ άταχτα παιδιά τα λένε “χούλιγκανς”».

Η ρεαλιστική αίσθηση των πραγμάτων, η κοινωνική ματιά και οι ουσιώδεις υπαρξιακές προεκτάσεις, που συνδέονται με τη φιλοσοφία του ποδοσφαίρου ως συγκρουσιακού μα συνάμα ιπποτικού και φιλέταιρου αθλήματος, η απλή και καθημερινή γλώσσα, το βίωμα, η μνήμη, αλλά και η απομυθοποίηση συγκροτούν τους άξονες του κειμένου, όπως και τα θεμελιώδη γνωρίσματα της ποιητικής πρακτικής του Αναγνωστάκη, τα οποία λειτουργούν γόνιμα και στις αυτοβιογραφικές σελίδες του.

4. Ποιητικές εγγραφές για το ποδόσφαιρο

Ένας αποτελούμενος από τρεις μόνο λέξεις στίχος του Μανόλη Αναγνωστάκη, αποκολλά

το ποδόσφαιρο από τον τόπο επιτέλεσής του και τοποθετεί την ουσία του αθλήματος μόνο στην ενεργό συμμετοχή ποδοσφαιριστών και φιλάθλων: «Τα άδεια γήπεδα» (Αναγνωστάκης 1992: 33) στοιχειοθετούν την εικόνα της απόλυτης ερήμωσης, η οποία συνειρμικά οδηγεί στην αποδοχή των γεμάτων, μισογεμάτων ή και μισοάδειων γηπέδων ως χώρων της σφύζουσας από παλμό ζωής. Ενός παλμού, που μετά το ματς μεταφέρεται σε καφενεία και ταβέρνες, παρότι ορισμένοι από αυτούς, που θα ήθελαν και περαιτέρω να τον βιώσουν, αποχωρούν πιεζόμενοι για άλλους χώρους, ενδεχομένως δημιουργικούς, μα αναντίρρητα μονήρεις:

«Όταν τα βράδια της Κυριακής μετά το ματς γέμιζαν οι ταβέρνες γύρω από το γήπεδο και συ έτρεχες να διαβάσεις» (Αναγνωστάκης 1992: 11).

Ειρήσθω εν παρόδω, ας αναγνωρίσουμε τη διακειμενική δραστικότητα των άδειων γηπέδων ως εικόνας που εμπλούτισε τη σχετική με το ποδόσφαιρο γραμματεία μας: δεν είναι μόνο το ομότιτλο υψηλής κριτικής και ποιητικής ευαισθησίας δοκιμακό βιβλίο του Κώστα Γ. Παπαγεωργίου (1994: 145-149): είναι ο θαυμαστής ευαισθησίας στίχος του Ματθαίου Μουντέ (1971 και Μαρκόπουλος: 79) «Η ψυχή άδειο γήπεδο, δίψα για τη μοναξιά των μυχών» · είναι το «Κι εναποθέτουν στο έρημο γήπεδο / Μιας μακρινής συνοικίας / Τα όνειρα» του Γιώργου Λίκου (1977 και Μαρκόπουλος: 78) · είναι το «Υπάρχουν σώματα τόσο άδεια / όσο ένα γήπεδο τα βράδια» του Νάσου Βαγενά (1987: και 2015: 86), αλλά και άλλες ποιητικές εγγραφές που αξιοποιούν το μοτίβο.

Ένα άλλο ποιητικό σπάραγμα του Μανόλη Αναγνωστάκη νοηματικά είναι πιο σύνθετο από όσο φαίνεται εκ πρώτης όψεως:

«Το ματς της ζωής του είχε τελειώσει – τώρα έπαιζε την παράταση» (Αναγνωστάκης 1992: 14).

Εντάξει! Δεν απέμενε πολλή ζωή στον ποιητικό ήρωα, το καταλάβαμε αμέσως! Πού είναι η συνθετότητα; Μα στο ότι η συγκεκριμένη απεικόνιση της ζωής με μεταφορά ποδοσφαιρικών όρων δεν γέρνει μονόπαντα προς την αποδοχή της ήττας ως συντελεσμένου γεγονότος. Το ότι κάποια στιγμή η ζωή του ανθρώπου ως βιολογικής ύπαρξης τερματίζεται είναι παγκοίμως γνωστό, δεν χρειάζεται να είσαι «ποιητής της ήττας», για να το διακηρύξεις με λύπη. Ειδικά ο Μανόλης Αναγνωστάκης ως Μανούσος Φάσσης σχολίασε λεπταίσθητα τη συγκεκριμένη γραμματολογική ένταξή του με το εκπάγλου ρυθμικής καλλονής και βαθέος καλλιτεχνικού στοχασμού δίστιχο «Θέλω άνεση σουίτας / είμαι ποιητής της ήττας» (Αναγνωστάκης 1987: 8). Τόσο η ζωή όσο και ο ποδοσφαιρικός αγώνας κάποτε τελειώνουν · η συμφιλίωση με το αναπόδραστο έχει συναισθηματικό κόστος, αλλά είναι δείγμα εχεφροσύνης, που δεν

σημαίνει ούτε νίκη ούτε, όμως, και ήττα. Με λόγια ποδοσφαιρικά, υποβαλλόμενα από τη λειτουργική μεταφορά του Αναγνωστάκη: για να φτάσει ένα ματς στην παράταση, η οποία ούτως ή άλλως δεν έχει μεγάλη χρονική διάρκεια, το αποτέλεσμα του αγώνα στην κανονική χρονική του διάρκεια ήταν ισόπαλο. Ο ήρωάς μας, «μικροζημιές και μικροκέρδη συμψηφίζοντας» (Αναγνωστάκης 1985 α: 157), δεν νίκησε αλλά ούτε και έχασε. Συνεχίζει στον λίγο χρόνο, που του μένει, και έχει και ζωντανή την ελπίδα, μήπως βάλει και κανένα γκολ και κερδίσει το ματς. Ο αγώνας θα τελειώσει, το γήπεδο θα αδειάσει και οι προβολείς του θα σβήσουν, ο ίδιος θα αποχωρήσει, άλλοι νεότεροι θα παίξουν στο ίδιο γήπεδο. Όμως το «Εστω. / Ανάπηρος δείξε τα χέρια σου. Κρίνε για να κριθείς» (Αναγνωστάκης 1985 α: 176), με την ειλικρίνεια και το ηθικό σθένος του, αφήνει πιθανότητα για ρωγμή φωτός μέσα στην καταχνιά, για έντιμη ποδοσφαιρική επιβίωση μετά το τέλος του αγώνα, όπως και για υπαρκτή δικαίωση μετά τον αναπόδραστο θάνατο.

5. «Μεταγραφές με... “υποσχετική”» και «Το αίσχος»

Το κείμενο του Αναγνωστάκη «Μεταγραφές με... “υποσχετική”» (Αναγνωστάκης 1985 β) δημοσιεύτηκε στην εφημερίδα *Η Αυγή*, την Κυριακή 12 Μαΐου 1985 (ρουμπρίκα: «Ιδέες – Πολιτισμός», σελ. 23), ακριβώς τρεις εβδομάδες πριν από τις βουλευτικές εκλογές της 2ας Ιουνίου 1985. Θεματικός του πυρήνας είναι μία πρακτική, αποδεκτή στον χώρο του ποδοσφαίρου, η οποία όμως στηλιτεύεται από τον Αναγνωστάκη ως ανήθικη και αντιδημοκρατική, όταν μεταφυτεύεται στον χώρο της πολιτικής. Ο καβαφικός σαρκασμός, που εκφράζεται στο «Ας φρόντιζαν» (Σαββίδης 1965: 85-86) για τον αμοραλισμό των πολιτευομένων, αξιοποιείται στην επιλογική κορύφωση του κειμένου από τον Αναγνωστάκη, ώστε ο συγγραφέας να στοιχειοθετήσει τη δική του αντικειμενική συστοιχία ως αντίθεση ανάμεσα στην καθαρή συμφωνία των ποδοσφαιρικών μεταγραφών με υποσχετική και στην κατακριτέα πρακτική των αντίστοιχων πολιτικών μεταγραφών.

«Εμείς οι ποδοσφαιρόφιλοι, μια ζωή κατατρεγμένοι, καταπιεζόμενοι, συκοφαντημένοι (μωρέ διανοούμενος να σου πετύχει, που τρέχει στα γήπεδα!), μπορούμε πια να πανηγυρίζουμε: ο αγώνας τώρα δικαιώνεται! [...] Πάλι σε σένα θα προστρέξουμε Κωνσταντίνε Καβάφη και στα ανεξάντλητα αποθέματα της σοφίας σου:
*Αλλά κατεστραμμένος άνθρωπος τι φταίω εγώ
 Ζητώ ο ταλαίπωρος να μπαλωθώ...»*

Το κείμενο κατά βάση λειτουργεί ως σάτιρα των πολιτικών ηθών και της πολιτικής συμπεριφοράς συγκεκριμένων ανθρώπων και κομμάτων, ωστόσο εμπλουτίζει και την ποδοσφαιρογραφία του Μανόλη Αναγνωστάκη λόγω της συγκριτικής συμπαράθεσης

ποδοσφαίρου και πολιτικής, με άξονα την τακτική των «μεταγραφών με... “υποσχετική”». Στην αρχή του κειμένου ανιχνεύονται η διαφωνία αλλά και η πικρία του Αναγνωστάκη για την πρόσληψη του ποδοσφαίρου σαν φαινομένου αντιπνευματικού και πολιτισμικά απαξιωμένου, η οποία με κεκτημένη μεταπολιτευτική ταχύτητα συνεχιζόταν έως και τα μέσα της δεκαετίας του 1980. Αδιαμφισβήτητη είναι η παρέμβαση του ποιητή στα πνευματικά και πολιτικά δρώμενα από τη Μεταπολίτευση και εξής με πολλά δοκιμακά κείμενα. Τα περισσότερα από αυτά έχουν δημοσιευτεί στην *Αυγή* και παρότι ενσωματώνουν πεποίθηση γνώμης και υψηλόβαθμα ενδιαφέρουσες απόψεις, δεν έχουν εν συνόλω συγκεντρωθεί, ενώ τα περισσότερα δεν έχουν σχολιαστεί ιδιαίτερα.

Να αναφέρω ακόμη ότι μέσα στο σώμα επιστολών του Μανόλη Αναγνωστάκη προς τον Τάκη Σινόπουλο, το οποίο βρίσκεται στο Ίδρυμα «Τάκης Σινόπουλος – Σπουδαστήριο Νεοελληνικής Ποίησης», διασώζεται και ένα κείμενο (προφανώς εστάλη και στον Σινόπουλο ως συνοδευτικό κάποιας επιστολής) που εμπλουτίζει την ποδοσφαιρογενή παραγωγή του Μανόλη Αναγνωστάκη. Τίτλοφορείται «ΤΟ ΑΙΣΧΟΣ» και απευθύνεται στον γιο του ζεύγους Γιώργου και Ελένης Βακαλό : «Κον Μάνον Βακαλό για να γίνει αγνός φίλαθλος». Ο Αναγνωστάκης καταφέρεται εναντίον των μεγάλων ομάδων του αθηναϊκού κέντρου, εναντίον του ΠΟΚ,³ και τάσσεται υπέρ των «μικρών» αδικημένων ομάδων, αναφερόμενος στον «φονέα των γιγάντων Φωστήρα»,⁴ στην Νίκαια,⁵ «στην νταντελένια “ΔΟΞΑ”,⁶ την πιο καλλιτεχνική ενδεκάδα από καταβολής ελληνικού ποδοσφαίρου» και στον «θρυλικό ΑΠΟΛΛΩΝΑ».⁷ Το κείμενο δεν φέρει ημερομηνία (αλλά πρέπει να γράφτηκε περί τα τέλη του 1959) και δημοσιεύτηκε από τον Γιώργο Ζεβελάκη το 2014.

Γενικότερα, λοιπόν, το έργο του Μανόλη Αναγνωστάκη είναι σύνθετο και πολύπτυχο.

3. Παναθηναϊκός, Ολυμπιακός και ΑΕΚ. Οι περισσότερες σχετικές πηγές αποδίδουν το ΠΟΚ ως αρκτικόλεξο των Παναθηναϊκός, Ολυμπιακός, Κωνσταντινούπολις (ΑΕΚ = Αθλητική Ένωσις Κωνσταντινουπόλεως). Πρόκειται για εμπορικό σύμφωνο των τριών ομάδων, που έγινε το 1927. Ορισμένοι οπαδοί του Ολυμπιακού (όπως έπραξε, δείγματος χάριν, ο Πάνος Γεραμάνης αρκετές φορές σε ραδιοφωνικές του εκπομπές) και για να μην εκφέρεται πρώτο το «Π» του Παναθηναϊκού, χωρίς φυσικά να δηλώνουν ρητά το κίνητρό τους, ετυμολογούν το ΠΟΚ ως αρκτικόλεξο του Πειραιεύς, Ομόνοια (!), Κωνσταντινούπολις.

4. Ο Φωστήρας παραδοσιακά δυσκόλευε και ενίοτε νικούσε τις μεγάλες ομάδες, ιδίως στη σκληρή έδρα του, στα «Σφαγεία» (στην αθηναϊκή συνοικία του Ταύρου), εξ ου και το ευφημιστικό προσωνύμιο «Φονέας των γιγάντων».

5. Η Αθλητική Ένωσις Νικαίας ιδρύθηκε στην Παλιά Κοκκινιά το 1948. Αγωνίστηκε για μία και μοναδική αγωνιστική περίοδο (1959-1960) στο ποδοσφαιρικό πρωτάθλημα της Α΄ Εθνικής Κατηγορίας. Η Παλιά Κοκκινιά είναι προσφυγική συνοικία του ευρύτερου πολεοδομικού συγκροτήματος του Πειραιά, την οποία γεωγραφικά μοιράζονται οι σημερινοί Δήμοι Πειραιώς και Νικαίας – Αγίου Ιωάννη Ρέντη. Η Κοκκινιά (ευρύτερη περιοχή της περιφέρειας του Πειραιά, η οποία δεν συμπίπτει με την Παλιά Κοκκινιά, αλλά απλώς περιλαμβάνει μεταξύ πολλών άλλων περιοχών και ένα τμήμα της τελευταίας) μετονομάστηκε επισήμως σε Νίκαια το 1940.

6. Εννοεί την Δόξα Δράμας.

7. Εννοεί τον Απόλλωνα Αθηνών (σήμερα : Απόλλωνα Σμύρνης).

Εμφορείται από κριτική οξύνοια, πολιτική και κοινωνική φόρτιση και υπαρξιακή εμβάθυνση. Ενέχει και σήμερα τη δυναμική να προβληματίζει, να συγκινεί και να ανατρέπει κατεστημένες «βεβαιότητες». Σε αυτό συμβάλλουν και τα ποδοσφαιρογενή κείμενα του, τα οποία επιβεβαιώνουν ότι ο Αναγνωστάκης ως συγγραφέας και ως διανοούμενος υπήρξε όχι μόνον ευαίσθητος αλλά και απρόβλεπτος, δηλαδή επί της ουσίας υψηλόβαθμα ποιητικός.

6. Το «Δεύτερο ημίχρονο» ως επίλογος

Τον προβληματισμό, που έθεσε ο Αναγνωστάκης στο «Μεταγραφές με... “υποσχετική”», συνέχισε στην ίδια εφημερίδα και μία Κυριακή μετά τη δημοσίευση του κειμένου του Αναγνωστάκη ο σημαντικός πεζογράφος, αλλά και μείζων ποδοσφαιρόγραφος, Τόλης Καζαντζής (Κόκορης 2017 β: 178-185).

« ΔΕΥΤΕΡΟ ΗΜΙΧΡΟΝΟ

[...] Πάντως, εγώ τουλάχιστον, δεν καταδέχομαι να θέσω υπό σύγκριση το ποδόσφαιρο με τα πολιτικά ήθη, που επικρατούν ή δεν επικρατούν εδώ κι αρκετό καιρό στον τόπο μας. Το ποδόσφαιρο υπερτερεί ή μάλλον έχει ήθος και ύψος, έχει δικιά του φιλοσοφία, μυθολογία και μυστήριο. Ενώ η πολιτική; Ε, γι' αυτή ας μιλήσουν άλλοι, μίλησαν άλλωστε μιλούν ακόμη, έτσι στο σκόρπιο και στο ξετσιπίωτο, μιας και η πολιτική δε διαθέτει πια ούτε ήθος ούτε ύψος ούτε φιλοσοφία ούτε άλυτα, ανεξήγητα μυστήρια. Δια θέτει μια κακόγουστη μυθοπλασία, γεμάτη τσαρλατανισμό, παπατζηλίκι, ξετσιπωσιά κι απάτη.

Αυτό να λέγεται. Αλλά ας γίνω πιο αφηγηματικός. Γιατί αν δεν έγινα ακόμα αντιληπτός, δηλώνω πως το παιχνίδι, σ' αυτό το δεύτερο ημίχρονο, το πήρα επάνω μου και είναι φυσικό να το φέρω στα δικά μου μέτρα. Τα αφηγηματικά :

Μια φορά, λοιπόν, πήγαμε με τον Αναγνωστάκη στο γήπεδο του Άρη, στου Χαριλάου, για να δούμε τον αγώνα Άρης – Εθνικός. Την ίδια ώρα, στην Τούμπα, έπαιζε ο ΠΑΟΚ με τον Ολυμπιακό. Όμως εμείς θέλαμε να κάνουμε κάποιες περίπλοκες και επί του παρόντος διαπιστώσεις κι επαληθεύσεις. Εξάλλου, γεμάτος κατανόηση και ποδοσφαιρικό τακτ εκείνος, δεν ήθελε να χαλάσει και το δικό μου χατήρι. Δεν ήθελε να με αναγκάσει να προδώσω (που δεν θα πρόδινα) την οικογενειακή μου παράδοση (μια απ' τις λίγες που εξακολουθώ να σέβομαι ως τώρα), που με ήθελε φανατικό οπαδό του Άρη κατά πρώτο και κατά δεύτερο, φυσικά, αντιπαοκτσή. Κι αυτό, μ' άλλα λόγια σημαίνει πως μου ήταν αδιανόητο να παίζει ο Άρης στη Θεσσαλονίκη [...] κι εγώ να βρίσκομαι στο γήπεδο του ΠΑΟΚ [...] Όσο γι' αυτόν, ε αυτός ήταν από άλλο μιλιέτι. Δε δεσμεύονταν από καμιά παράδοση κι ένιωθε

πιο ελεύθερος. Μπορούσε λοιπόν να είναι απλός φίλαθλος, αλλά επειδή στο ποδόσφαιρο δεν υπάρχει η έννοια φίλαθλος χωρίς την έννοια τού οπαδός [...] ήταν και οπαδός. Οπαδός όμως ομάδων κατατρεγμένων και τσαλαπατημένων απ' τους ισχυρούς, αλλά έντιμων εν τη πενία τους και αγωνιστικών κατά το ανθρωπίνως και το ποδοσφαιρικάς δυνατών. Όχι, να μη φοβάται δε θ' αποκαλύψω τις ομάδες.

Εκείνη, λοιπόν, την Κυριακή πηγαίνοντας στο γήπεδο, τον βλέπω σε μια στιγμή να στέκεται παγωμένος και :

-Πάμε, πάμε από πίσω, απ' τη θύρα πέντε, μου λέει (Προσέξτε, είπε "θύρα" όχι πόρτα. Τα γήπεδα έχουν θύρες μόνο, δεν αποκτούν πόρτες όσες συζητήσεις στρογγυλής τραπέζης κι αν γίνουν, όσα συμπόσια ακόμη κι αν σ' αυτά βρισκόταν ουρανοκατέβητος κι ο ίδιος ο Ψυχάρης). Πάμε, λοιπόν, κι εμείς και μπαίνουμε στο γήπεδο απ' τη θύρα πέντε. Όμως, το ήξερε, έπρεπε να μου δώσει κάποιες εξηγήσεις, αφού είχα αρχίσει κιόλας να τον πειράζω.

-Είδες κανέναν που του χρωστάς; τον ρώτησα κι αυτός ...

-Όχι, μωρέ, αλλά να, ήταν ένας χωροφύλακας, που τον ξέρω απ' το σαρανταοχτώ. Τον συναντάω στο δρόμο και ...

-Πώς τα βλέπεις τα πράγματα την Κυριακή, γιατρέ μου; Με ρωτάει κι εννοεί, τι θα κάνει ο ΠΑΟΚ, γιατί από τότε με θεωρεί ΠΑΟΚΤΣΗ. Σκέψου να μ' έβλεπε εδώ σήμερα.

-Σωστά, συμφώνησα και γω κι όταν λέω συμφώνησα, εννοώ συμφώνησα [...]»
(Καζαντζής 1985 και 1987: 16-22).

Οι δύο φίλοι λογοτέχνες νιώθουν και δικαιολογούν όχι μόνο την οπαδική ένταξη αλλά και την ανάγκη συνύπαρξης με τον αντίπαλο (έστω και αν ενίοτε αποφεύγουν τη συνάντησή μαζί του), μια και το ποδόσφαιρο διδάσκει πως χωρίς αυτόν ούτε εσύ υπάρχεις. Βάσιμα μπορούμε να υποθέσουμε τι σήμαινε χωροφύλακας του 1948 για τον Μανόλη Αναγνωστάκη (Μουχάγιερ 2005). Από τα παραπάνω συναγεται βάσιμα ότι το ποδόσφαιρο ως βίωμα, περισσότερο ως αυτοβιογραφική δυναμική αλλά και με βιογραφικές διαστάσεις κάλυπτε έναν όχι αμελητέο χώρο του εσωτερικού κοιτάσματος από όπου αντλούσε και ο Μανόλης Αναγνωστάκης, για να συγκροτήσει ορισμένα από τα λειτουργικότερα δείγματα της συγγραφικής του πορείας.

8. Συνελήφθη στις 24 Οκτωβρίου 1948 και φυλακίστηκε στο Επταπύργιο. Καταδικάστηκε με οριακή πλειοψηφία σε θάνατο τον Ιανουάριο του 1949 από το Έκτακτο Στρατοδικείο Θεσσαλονίκης. Ευτυχώς δεν εκτελέστηκε. Αποφυλακίστηκε τον Ιούλιο του 1951.

Βιβλιογραφία

- Αναγνωστάκης, Μ. [= Αλ. Καμής] (1984). Άγιαξ, για πάντα Άγιαξ. Εφ. *Η Αυγή*, Κυριακή 28 Οκτωβρίου 1984.
- Αναγνωστάκης, Μ. (1985 α). *Τα Ποιήματα 1941-1971*. Αθήνα: Στιγμή.
- Αναγνωστάκης, Μ. (1985 β). Μεταγραφές με ... «υποσχετική». Εφ. *Η Αυγή*, Κυριακή 12 Μαΐου 1985.
- Αναγνωστάκης Μ. (1986). Σελίδες από την ποδοσφαιρική αυτοβιογραφία μου. *Το Τέταρτο – Ειδικό ένθετο: Ποδόσφαιρο*, 15: 14-15.
- Αναγνωστάκης, Μ. (1987). *Ο ποιητής Μανούσος Φάσσης. Η ζωή και το έργο του*. Αθήνα: Στιγμή.
- Αναγνωστάκης, Μ. (1992, α' ιδιωτική έκδοση: 1983). *ΥΓ..* Αθήνα: Νεφέλη.
- Αναστασιάδης, Γ. (επιμ.) (1999). *Στα γήπεδα η πόλη αναστενάζει – 16 κείμενα για την παλιά Θεσσαλονίκη του ποδοσφαίρου και του μπάσκετ*. Θεσσαλονίκη: Ιανός.
- Βαγενάς, Ν. (1987). *Τα γόνατα της Ρωξάνης*. Αθήνα: Κέδρος.
- Βαγενάς, Ν. (1999). *Σημειώσεις από το τέλος του αιώνα*. Αθήνα: Κέδρος.
- Βαγενάς, Ν. (2015). *Βιογραφία. Ποιήματα 1974-2014*. Αθήνα: Κέδρος.
- Γκαλεάνο, Ε. (1998). *Τα χίλια πρόσωπα του ποδοσφαίρου*. Μτφ. Γιάννης Χρυσοβέργης. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
- Ζεβελάκης, Γ. (2014). «Τα βράδια της Κυριακής μετά το ματς...». Ένα ανέκδοτο κείμενο του Μανόλη Αναγνωστάκη. *The Books' Journal*, 46: 42-43.
- Καζαντζής, Τ. (1985). Δεύτερο ημίχρονο. Εφ. *Η Αυγή*, Κυριακή 19 Μαΐου 1985.
- Καζαντζής, Τ. (1987). Ο ποιητής Μανούσος Φάσσης: η ζωή και το έργο του. *Γράμματα και τέχνες* 52: 16-22.
- Κόκορης, Δ. (2005). Ποιητές αυτοβιογραφούμενοι: Αναγνωστάκης, Χριστιανόπουλος, Μάρκογλου, Βαγενάς. *Ποίηση*, 26: 237-245.
- Κόκορης, Δ. (2017 α). Τα ψευδώνυμα του Μανόλη Αναγνωστάκη. *The Books' Journal*, 75: 82-85.
- Κόκορης, Δ. (2017 β). Τόλης Καζαντζής και ποδόσφαιρο: βιογραφική και αυτοβιογραφική οπτική. *Νέα Ευθύνη*, 36-37: 178-185.
- Κουζέλη, Α. (2014). Το ποδόσφαιρο μέσα από τη λογοτεχνία. Εφ. *Το Βήμα*, Κυριακή 8 Ιουνίου 2014.
- Λιάκος, Α. (1986). Συζήτηση με τον Αντώνη Λιάκο. *Το Τέταρτο – Ειδικό ένθετο: Ποδόσφαιρο*, 15: 10-11.
- Λίκος, Γ. (1977). *Χερρόνησος*. Αθήνα: Πολυπλάνο.
- Μαρκόπουλος, Γ. (2006). *Εντός και εκτός έδρας. Το ποδόσφαιρο στη νεοελληνική ποίηση*. Αθήνα: Καστανιώτης.
- Μουντές, Μ. (1971). *Η αντοχή των υλικών*. Αθήνα: Ίκαρος.
- Μουχάγιερ, Χ. (επιμ.) (2005). *Μνήμες Επταπυργίου. Η περίπτωση του ποιητή Μανόλη Αναγνωστάκη*, Θεσσαλονίκη: 2ο Γυμνάσιο Συκεών – Κέντρο Ιστορίας Δήμου Συκεών.
- Νανόπουλος, Δ. (2015). Μία φωτογραφία πολλές ιστορίες – Χρόνια αλησμόνητα. Επιμ. Θανάσης Θ. Νιάρχος. Εφ. *Τα Νέα*, Σάββατο 23 Μαΐου 2015.

- Παπαγεωργίου, Κ.Γ. (1994). *Τα άδεια γήπεδα. Ποιητικές κριτικές δοκιμές*, Αθήνα: Σοκόλης.
- Σαββίδης, Γ.Π. (επιμ.) (1965). *Κ. Π. Καβάφη Ποιήματα*. Τόμος II. Αθήνα: Ίκαρος.
- Σουλιώτης, Μ. (2004). Το ποδόσφαιρο και οι αριστερές αμηχανίες. Εφ. *Το Βήμα*, Κυριακή 22.08.2004.

Abstract

Manolis Anagnostakis' relationship with football and the social implications of the sport has been complex and generally positive. Anagnostakis' football essays, his poetic writings, as well as his autobiographical texts are examined. These texts demonstrate the author' s love for football, his experiential relationship with the sport, some negative aspects of football as a social phenomenon, but also the promotion of football practices, such as transfers, in the political field. Especially the text "Transcriptions with ... 'promising' " functions as a satire of political morals and the political behavior of specific people and parties. Generally, the literal work of Manolis Anagnostakis is multifaceted. It is characterized by critical acuity, political and social charge and existential deepening. Even today, it has the potential to trouble, move and overturn established "certainties". His football writings also contribute to this, which confirm that Anagnostakis as a writer and as an intellectual was not only sensitive but also unpredictable, that is, in essence highly poetic.

Key words: M. Anagnostakis, football, essay, poetry, autobiographical texts.

